

ՆԱԻՐԱ ՊԱՐՈՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ԲԱՅԻ ԴԻՄԱՎՈՐ ԶԵՎԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱԿՈՒ ՂՐԻՄԵՑՈՒ «ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՏՈՒՄԱՐԻ» ԵՐԿՈՒՄ

Հակոբ Դրիմեցին միջնադարյան հայ տոմարագիտության ներկայացուցիչներից է: Նրա տոմարագիտական կարևոր աշխատանքը «Մեկնություն տոմարին» է, որ գրվել է 1416 թվականին: Դրիմեցու այս երկը հարուստ է տիեզերագիտական և փիլիսոփայական հարցերի լայն ընդգրկումով:

Այս աշխատանքում ընդհանուր գծերով կքննարկենք բայի եղանակային ձևերի հիմնական և երկրորդական կիրառությունները:

Գրաբարի բայն ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, ստորադասական և հրամայական: Սահմանական եղանակն ունի երեք ժամանակ՝ ներկա, անցյալ անկատար և անցյալ կատարյալ, ստորադասական եղանակը՝ երկու ժամանակ՝ I և II ապառնիներ, իսկ հրամայականը՝ երեք ժամանակ՝ արգելական, բուն և հորդորական հրամայականներ: Գրաբարում բայի պարզ ժամանակները կազմվում են երկու հիմքերից՝ ներկայի և անցյալ կատարյալի: Ներկայի հիմքից են կազմվում ներկան, անցյալ անկատարը, առաջին ապառնին և արգելական հրամայականը: Կատարյալի հիմքից են կազմվում անցյալ կատարյալը, երկրորդ ապառնին, բուն և հորդորական հրամայականները: Գրաբարն ունի նաև բաղադրյալ ժամանակներ, որոնք կազմվում են անցյալ ու ապառնի դերբայներով և *եւ*, *լինիմ* օժանդակ բայերով:

Գրաբարում ներկա, անցյալ անկատար, I և II ապառնի ժամանակները ունեն քերականական բազմիմաստություն, այսինքն՝ հիմնական իմաստից բացի դրսևորվում են երկրորդական կիրառություններով: Պարզ ժամանակները քննենք ըստ հիմնական և երկրորդական կիրառությունների:

Ներկա ժամանակ. Գրաբարի սահմանական եղանակի ներկա ժամանակը կազմվում է հիմքից, խոնարհիչից և բայական վերջավորություններից: Այս ժամանակը ցույց է տալիս խոսելու պահին համընկնող գործողություն: Օրինակներ՝ *Ումանք նայեն այս կոյս և այն կոյս, ումանք համբիրեն զմիմեանս, իբր թէ ուրախ են այսօր, ումանք պարս ումանց բերեն, ումանք ազգի-ազգի և պէս-պէս ձայնս ածեն ի հնչմանէ նուագարանացն*¹: *Երկրբերանի քսակ է Լուսին, ընդ մինն էլանէ և վերինն թիկունքն ժողովի, և պակասի իմ մէնջ լոյսն և ի միւս ներքո մտանէ և լուսաւորէ մեզ (232): Նախ զխաւար անգիտութեան հալածէ, երկրորդ՝ գտրտմութիւն մեղաց փառատէ, երրորդ՝ զթշնամին և զչարն փախուցանէ, չորրորդ՝ զիմաստունս և զառաքինիս ի գործս յորդորէ, հինգերորդ՝ զբարիս և զչարս որոշէ, վեցերորդ՝ զբարեկամս հրեշտակս և զթշնամիս սատանայ ցուցանէ, եօթներորդ՝ միջնորդով զայլս լուսաւորէ (231): Եւ զթոյլսն պնդէ և զյաւէտ ձիգն թուլացուցանէ (198):*

Հին հայերենի շրջանում սահմանական եղանակի բայաձևերին բնորոշ է քերա-

¹ **Հակոբ Դրիմեցի**, Տոմարագիտական աշխատասիրություններ, Երևան, 1987, էջ 199 (Այսուհետև սույն աշխատությունից կատարված վկայակոչումների էջերը կներկայացնենք մեջբերման վերջում):

կանական բազմիմաստությունը: Ներկա ժամանակի անփոփոխական իմաստը բնորոշվում է համընթացության հատկանիշով և ունի բազմաթիվ դրսևորումներ:

1. **Կոնկրետ ներկա**, որը ցույց է տալիս խոսելու պահին սկսված և ընթացքի մեջ գտնվող գործողություն: Ինչպես Ա. Յուզբաշյանն է փաստում, հինգերորդ դարի մատենագրության մեջ այս ներկան ավելի քիչ է հանդիպում, քանի որ այն դրսևորվում է հատկապես մենախոսություններում ու երկխոսություններում, այսինքն՝ այն դեպքերում, երբ անմիջապես մեկը դիմում է մյուսին²:
2. **Ընդհանրական ներկա**, որը ցույց է տալիս ժամանակային սահմանափակում չունեցող գործողություններ, այսինքն՝ մշտական հատկանիշների բնութագրումներ, փիլիսոփայական դատողություններ, ինչպես նաև բոլոր ժամանակների համար ընդունելի ճշմարտություններ և այլն: Հ. Ղրիմեցու «Ի խնդիրս հասարակաց օգտի», «Մեկնութիւն տումարի» երկերում բազում են ընդհանրական ներկայի գործածության օրինակները, որը պայմանավորված է այդ աշխատությունների բովանդակությամբ: Հարկ է նշել, որ վերոնշյալ ներկաների տարբերակումը հնարավոր է միայն ու միայն շարակարգում (ՍՏՎՅԱՍՐՑ): Բերենք մի քանի օրինակ ընդհանրական ներկայով. *Լուսինն ընթանայ յաւուրն ԲԳ (23). Ժամ և Գ (3) մասն, Բ (2) մաս պակաս, քան զԲԴ (24) ժամ աւուրն և առնէ յԼ (30) օրն Կ (60) մասն (246): Սա միշտ շրջի ընդ Արեգականն և սակաւ հեռանայ ի նմանէ (193): Եւ բարձրանալովն ջերմացուցանէ զհիւսիս և խոնարհելովն՝ հարաւ (270):*
3. **Սովորույթի ներկան** ցույց է տալիս կրկնվող, սովորույթ դարձած գործողություններ և անվանվում է նաև կրկնության ներկա: **Ասել, կոչել, անվանել, թարգմանել** բայերի ներկայի երրորդ դեմքով դրված ձևերը միշտ արտահայտում են ներկա ժամանակի իմաստ՝ անկախ շարահյուսական միջավայրից³: Սա պայմանավորվում է նրանց բայիմաստով: Օրինակներ՝ *Առաջինն է տարրական հրոյն վերին մասն, որ կոչի հրեղէն երկին՝ հոմանուն առաջին երկնիցն, այլ կոչի սա հրեղէն, զի է ի հրոյ, իսկ նա կոչի հրեղէն, զի է որպէս հոտ (264): Չորրորդ՝ հոգևոր բարձրութիւնքն և վարձք սրբոցն կոչին երկինք (264): Իսկ որ մոլորականք ասեն՝ սոքա տարորոշեալ գօտիք են (192): Երկրորդ՝ Լուսնթագն, զոր Մուշթարի անուանեն (193): Երրորդ՝ Հրատն է, զոր Մառէիս ասեն (193): Չորրորդ՝ է Արեգակն, զոր Շամս կոչեն (193):*

Ներկա ժամանակի բայաձևերը գրաբարում կարող են կիրառվել ըզձական ապառնու իմաստով: Այս իմաստով ներկայի բայաձևերը հանդես են գալիս պայմանի և նպատակի պարագա երկրորդական նախադասությունների կազմում: Հարկ է նշել, որ միևնույն նախադասության կազմում ապառնի ժամանակի իմաստով կողք կողքի հանդես են գալիս ստորադասական ապառնու և սահմանական ներկայի բայաձևերը: Բերենք նման կիրառությամբ օրինակներ. *Եւ եթէ մոլորութեամբ խոնարհի յաստիճանաց հաւատոյն, նա մերձենայ յերկիր և անկանի դժոխս (273): Զի ա-*

² Ավելի մանրամասն տե՛ս Ա. Յուզբաշյան, Գրաբարի սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի բայաձևերը և նրանց ձևագործառական հետագա զարգացումը, Ե., 2000, էջ 22-23:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 24:

զատե՛լ ի հոգոց, զոր **ունիմք** ի բազմաբեր կրից ցաւալից մարմնոց և **հանգստացե՛լ** ի հանգիստ անհոգութեան (208): **Զի թէպէտ** **Լուսնի** լրումն յորժամ զհանապագորդն **ԽԶ (46) կալնումք** և արտաքոյ հասարակածին **հանեմք** զլրումն **Զատկին**, սակայն դեռնս այլ **Երկիւղ կայ** (256-257): **Զի եթէ փոքր** և չնչին գունդ **Արեգական** վասն ա-րագ սլացութեան այնքան ահագին ճայթմունք **արձակե՛**, մինչ զի մերձակայ աշ-խարհն այն պղինձս **հարկանեն...** (276):

Ներկա ժամանակի բայաձևերը գրաբարում գործածվել են նաև պայմանական ե-ղանակի ապառնու իմաստով որոշակի կառույցներում: Նրանք հանդես են գալիս դարձյալ պայմանի պարագա երկրորդական նախադասություն ունեցող ստորադա-սական նախադասության կազմում, սակայն այս դեպքում արդեն նրանք զլիսավոր նախադասության բայ-ստորոգյալ են: Այս իմաստով Ղրիմեցու աշխատություննե-րում ներկայի բայաձևերը գործածված չեն:

Անցյալ անկատար. - Անցյալ անկատարն արտահայտում է անցյալում անկա-տար, ընթացքի մեջ գտնվող գործողություն: Իր հիմնական նշանակությամբ անցյալ անկատարը համապատասխանում է արդի հայերենի նույն ժամանակին: Ինչպես՝ *Ուսեալ ի հօրէն Աբել, պահէր և նա զԵ (5) օրեաց պահքս և ապա մատուցանէր զհաճոյական պատարագն Աստուծոյ (251): Եւ խոնարհէր իբրն զԱրեգակն, յորժամ զմարդկայինս նկատէր զքաղց, զծարաւ և զայլսն (235): Ճանաչէր զԱրարիչն իւր և բառնայր ի վերայ երեսաց իւրոց (202): Եւ Յորդանան յակն աղբերն իւր դառնայր (202): Եւ ջահաւորէր զծոցս երկնից և փայլուն ներգործէր զերեսս ծովուց, և զեղեց-կատեսիլ յօրինէր զերեսս երկրի և ցանկալիս ներգործէր զտեսութիւն ամենայն բուսոց և տնկոց (244):*

Անցյալ անկատարը երկրորդաբար գործածվում է պատմական ժամանակի ի-մաստով, որը համապատասխանում է աշխարհաբարի ներկային և անցյալ կա-տարյալին: Իհարկե, առավել գործածականը անցյալ կատարյալի իմաստն է: *Օրի-նակ՝ Եւ յորժամ Լուսինն զիր ամ վճարէր ... յայնժամ ԺԲ (12) երորդ Լուսինն, որ վերջին Լուսինն է տարւոյն՝ ԺԱ (11) օր և նա պակասեցուցանէր որպէս և այժմ է (239):*

Անցյալ անկատար ժամանակի բայաձևերը ստորադասական եղանակի անցյալի իմաստով կիրառվել են հինգերորդ դարի մատենագիրների երկերում:

Անցյալ անկատարի բայաձևերը ըղձական և պայմանական անցյալների իմաս-տով հանդես են գալիս բարդ ստորադասական նախադասության մեջ, հատկապես պայմանի, նպատակի և ժամանակի պարագա երկրորդականներում: *Օրինակներ՝ Ոչ միայն բանականք, այլև անբան գազանքն խայտային և խնդային և ի խաղս ելա-նէին յառաջի արքային, յորժամ նուագէր Որփես (199): Պահէին և ամենայն անդ-րանիկքն, յորժամ մեռանէին հարքն իւրեանց (252): Զոր թէ Լուսինն այսպէս ընթա-նայր, ոչ կարէի ի միում կերպի պահել զլոյսն, այլ երբեմն յարնելս և երբեմն յարն-մուտս դառնայր եղջիրք լուսոյն և թէ զբոլոր քանակն՝ լրացեալ լուսով բոլորեալ ունէր:*

Անցյալ կատարյալ. - Մինչ բուն ժամանակին անցնելը նշենք, որ գրաբարում կատարյալի հիմքը լինում է՝ պարզ կամ արմատական և բաղադրյալ կամ ցոյական: Պարզ կամ արմատական ունեն *Ե* և *Բ* խոնարհման ածանցավոր և *Ու* խոնարհման բայերն ընդհանրապես:

Ցոյական հիմք ունեն *Ե* և *Բ* խոնարհման պարզ, *Ա* խոնարհման բայերն ընդհան-

րապես: Ե խոնարհման **ասել, գիտել, կարել, մարթել, մերկել** բայերի արմատին - **եաց** վերջավորության փոխարեն ավելանում է -*աց*-ը, իսկ *ածել, բերել, հեղուսել, հանել* բայերն ունեն արմատական հիմք: Բ խոնարհման պարզ բայերից արմատական հիմք ունեն *նստիմ* և *զգածիմ* բայերը: Ա խոնարհման *բանալ, բառնալ, դառնալ, թանալ* բայերն ունեն *բաց, բարձ, դարձ, թաց* հիմքերը, իսկ Ու խոնարհման վեց բայեր էլ ունեն ցոյական հիմք՝ **ընկենուլ, ընթեռնուլ, զգենուլ, լնուլ, խնուլ, յենուլ**: Բերենք տարբեր հիմքեր ունեցող բայերի օրինակներ:

Արմատական հիմք.

Ե խոնարհման *ածանցավոր բայեր*՝ ած (207), ել (253), եհաս (222), եմոյծ (207), եմուտ (225), եստեղծ (236), ետես (202), իջալ (205), լուծալ (251):

Բ խոնարհման *ածանցավոր*՝ անկալ (257), ծնցիս (205), մեռալ (223), սկսան (210):

Ու խոնարհում՝ էառ (225), ընկալան (258), յաւելալ (225), զենալ (252):

Ցոյական հիմք՝ ասացին (241), արտաքսեաց (205), գնաց (236), գոյացան (229), գրեցին (254), երևեցալ (208), ընթացալ (237), իշխեաց (236), լուսաւորեաց (231), խոնարհեցալ (234), կազմեցան (230), կոչեցան (222), հիացալ (202), հրամայեաց (257), ձգեաց (225), մերկացալ (201), մերձեցալ (201), մնաց (236), մկրտեաց (253), յափշտակեցան (264), նայեցալ (265), սլացալ (201), վճարեաց (222), փոխեցալ (223) և այլն:

Հիմքակազմության ժամանակ շեղումներ ունեցող բայերի հետևյալ ձևերն են վկայված քննվող երկրում. ած (207, ասաց (254)), բարձալ (206), բեր (257), գիտասցե (218), դարձալ (259), էլից (208), զգեցան (202), հանցե (255), մարթասցուք (273), ոչ կարաց (236):

Նման շեղումներ ունեցող զգածիմ (զգած), ընթեռնուլ (ընթերց), ընկենուլ (ընկեց), խնուլ (խից), հեղուսել (հեղույս), մերկել (մերկաց), յենուլ (յեց), նստիմ (նիստ) բայերը վկայված չեն Ղրիմեցու երկրում:

Անցյալ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանկներում բայերը խոնարհվում են ներգործաձև, կրավորաձև և խառն վերջավորություններով: Ներգործաձև խոնարհում ունեն՝

ա) Ե խոնարհման պարզ և ածանցավոր բայերը՝ ասացին (238), գրեցին (254), եհաս (222), եմուտ (244), եստեղծ (243), ետես (230), իշխեաց (236), լուսաւորեաց (236), սխալեցին (238), վճարեաց (223), ուսուցանե (197) և այլն:

բ) Ա խոնարհման պարզ բայերը՝ գնաց (247), մնաց (236):

Բացառություն են կազմում չորս բայեր, որոնք անցյալ կատարյալում խոնարհվում են կրավորաձև՝ գրացալ (251), փութալ, խիթալ, յուսալ (վերջին երեքով օրինակներ վկայված չեն):

գ) Ու խոնարհման պարզ բայերը՝ զենուլ (252):

Կրավորաձև խոնարհում ունեն՝

ա) Բ խոնարհման պարզ և **ան** սուկածանց ունեցող բայերը՝ անկալ (257), դիպեցալ (254), խոնարհեցալ (234), ծնցիս (234), մեռալ (223), սկսան (251):

բ) Ա խոնարհման ածանցավոր բայերը՝ բաղկացալ (226), գոյացալ (230), դարձալ (259), ընթացալ (237), խոստացալ (251), իմացալ (254), մերձեցալ (201):

գ) ՈԲ խոնարհման ածանցավոր բայերը՝ առալ (224), զգեցան (202):

Առնուլ, լնուլ, խնուլ և ընկենուլ բայերն ունեն և՛ ներգործաձև, և՛ կրավորաձև խոնարհում: Նման ձևով են խոնարհվում նաև բանալ, բառնալ, թանալ, լուանալ, մերկանալ բայերը:

Խառն խոնարհում ունեն՝

ա) *Ի* խոնարհման *չ* և *նչ* ստականց ունեցող բայերը: Քննվող երկուսն հանդիպել ենք միայն *երկեան* ձևը մեկ անգամ:

բ) *ՈՒ* խոնարհման *նում-չիմ* փոխանցումով ածանցավոր բայերը: Նման բայերի քննության ընթացքում չենք հանդիպել: Մա պայմանավորված է երկի բովանդակությամբ: Հակոբ Դրիմեցին քննում է գիտական հարցեր և գործածում հիմնականում իր նյութի հետ առնչվող յուրահատուկ բայեր: Բերենք անցյալ կատարյալ ժամանակով գործածված բնագրային օրինակներ. *Եւ ինքն իր տեղին իւր մերկացաւ ի լուսոյն և խաւարեցաւ (201): Եւ խաւարեալ կերպարանովն յական թօթափելն սլացաւ, հասաւ, մերձեցաւ, կցեցաւ և ժողովեցաւ առ արեգակն և գնաց ընդ նմա զերեք ժամս խաւարեալ: Զի յերկաւորէն զառիվեր ընթացաւ ի Խեցգետինն և ի Խեցգետնէն դարձաւ զառ ի վայր և զայ յԱռիծն, վասն որոյ կենդանակերպն այն Խեցգետինն անուանեցաւ՝ վասն յետ և յառաջ ընթացից Արեգականն (259):*

Հարկ է նշել, որ կատարյալի հիմքից կազմվող ժամանակներում ներգործաձև վերջավորություններով խոնարհվող ներգործական սեռի բայերը կարող են խոնարհվել նաև կրավորաձև՝ ստանալով կրավորական սեռի նշանակություն⁴, ինչպես՝ *Արդ՝ Լուսինն երբ ստեղծաւ, յարնելս եղաւ (238): Եւ լուսաւոր անօթքն ի չորրորդումն աւուրն կազմեցան յօդոյ... (230): Եւ վասն յառաջ մշտաշարժութեանս՝ «Առաջաւոր» անուանեցաւ ըստ տումարական արհեստին (255): Թէպէտ յաւուր ուրբաթուն Խաչն ներկեցաւ աստուածային արեամբն (255): Եւ ի դնել թուականին Հոռոմոց Ռ (1000) ամ լցաւ ի շինութենէ քաղաքին Հոռոմոյ: Պահեաց և Աբրահամ, յորժամ ապրեցաւ ի Սահակի զենմանէն (252):*

Ներգործական սեռի այն բայերը, որոնք խոնարհվում են միայն կրավորաձև (դիցուք՝ *ի* խոնարհման բայերը), նույն վերջավորություններով կարող են արտահայտել թե՛ ներգործական, թե՛ կրավորական սեռի իմաստ: Այս կարգի բայերի ներգործական և կրավորական սեռի նշանակությունները որոշվում են նախադասության արտահայտած իմաստով: Օրինակ՝ *Իսկ ի ժամանակս ամբարիշտ թագաւորին Յուստինիանոսի եղև լրումն Մ (200) ամի կարգաց Անդրէասու, և սկսան շփոթիլ լրմունք Զատկաց (210): Եւ նմա ասացաւ «տրտմութեամբ և ցաւօք ծնեցաւ գորդիս» (205): Եւ թէ Աստուած յերկնից նայեցաւ յամենայն որդիս մարդկան (267):*

Առաջին և երկրորդ ապառնիներ. Առաջին ապառնին գրաբարում կազմվում է ներկայի հիմքից, սակայն *ց* ածանցով: Առաջին ապառնու կազմության և նրա վերջավորությունների առաջացման հարցով զբաղվել են շատ լեզվաբաններ⁵: Ներկա աշխատանքում մենք այս հարցը չենք քննարկի, քանի որ մեր նպատակից դուրս է: Առաջին ապառնու ըղձական, պայմանական և հարկադրական ապառնիների իմաստն արտահայտվում է *յ* և *ց* (*յց*, *ից*) ածանցներով, և նրանցից որևէ մեկի բացակայությունը բավական է, որ բայը գրկվի իր այդ իմաստից⁶:

Երկրորդ ապառնին իր կազմությամբ տարբերվում է առաջին ապառնուց, սակայն արտահայտած իմաստներով նույնանում է նրա հետ, միայն այն տարբերությամբ, որ երկրորդ ապառնին ունի նաև սահմանական ապառնու իմաստը և արտա-

⁴ Տե՛ս **Հ. Ավետիսյան, Ռ. Ղազարյան**, Գրաբարի ձեռնարկ, Ե., 1992, էջ 21:

⁵ Տե՛ս **Ս. Ղազարյան**, Հայոց գրական լեզվի պատմություն, հ. Ա, Ե., 1961, էջ 343-345:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 346:

հայտում է ավարտուն գործողություն: «Առաջին ապառնին ավելի շատ տևական ապառնու իմաստ ունի, այսինքն՝ պահպանել է ներկայի հիմքից կազմված ժամանակների տևողության պրոցեսի մեջ լինելու նշանակությունը»⁷:

Ստորադասական եղանակի առաջին և երկրորդ ապառնիները հաճախ միևնույն նախադասության մեջ կարող են փոխարինել միմյանց՝ արտահայտելով արդի հայերենի ըղձական, պայմանական և հարկադրական ապառնիների իմաստը: Օրինակ՝ *Ըստ ավետարանչին Ղուկասայ՝ Լ (30) ամեայ զալ ի Մկրտություն Քրիստոսի, զաւուրցն պատկեր ըստ կարգի անսխալ բերիցեմք և զճշտութիւն պատկեր աւուրցն յայտնի կացուցանիցեմք (254): Եւ վասն այն յատկական անուանքս ի վերայ եղան, զի տարորոշեցին ի միմեանց և ճանաչիցին (251):*

Սակայն պետք է նկատել, որ առանձին դեպքերում առաջին և երկրորդ ապառնիներն ունեն գործածության տարբեր դրսևորումներ: Այսպես՝

ա) Հարցական նախադասություններում բայը մեծ մասամբ դրվում է առաջին ապառնիով, ինչպես՝ *Եւ թէ վասն է՞ր առնէ, ասեմք՝ զի գտանիցեմք զաւուրն պատկերն (192): Եւ եթէ որ ասիցէ՝ է՞ր վասն, ասեմք, թէ աստ ոչ պատիւ աւուրն խնդրեմք (254): Եւ թէ որ ասիցէ, եթէ ներգործութեամբ զԺԶ (16) օրն Լուսինն ոչ ունի, ապա ընդ է՞ր ԽԶ (46) կալնումք զհանապագորդն (256):*

բ) Հատկապես *զի, թէ, եթէ, ապա եթէ, զի եթէ* շաղկապներից և *որ, ուր, յորժամ, ուստի, մինչ զի* հարաբերական բառերից հետո գործածվող բայն ավելի հաճախ դրվում է առաջին ապառնիով և իմաստով երբեմն կարող է համապատասխանել սահմանական ներկային: Օրինակներ՝ *Ապա եթէ յօրն, յորում Լուսին ծնանիցի՝ իցես և կամ զլրումն առցէ, զնոյն աւուրն կալ (250): Իսկ յօրագիտն զաւուրս ամսոյն կալնումք, զի ըստ կարգի անսխալ ցուցանիցէ զօրագիտ պատկեր աւուր ամսոյն (249): Զի մի որ ի նոցանէ հանիցէ խոշոր ձայն և կամ բոտոռոտ (198): Եւ սկիզբն արարին քննութեան յապրիլի Դ (4), զի գտանիցեն միւս անգամ զԱրեգակն և զԼուսինն ի ստեղծման շաւիղն (242):*

Փաստորեն I ապառնին հիմնականում գործածվում է գլխավոր նախադասության հետ կապվող պայմանի, նպատակի, ժամանակի և որոշչի երկրորդական նախադասություններում, որոնք կարող են լինել թե՛ նախադաս և թե՛ ետադաս:

գ) Երկրորդ ապառնին հատկապես գործածվում է այն դեպքում, երբ խոստովն արտահայտում է որևէ գործողություն կատարելու ցանկություն՝ հակադրվելով I ապառնուն կատարելի կերպամանրահամակարգով: Այս իմաստով գործածվելիս II ապառնին հիմնականում հոգնակի I դեմքով է դրվում: Օրինակներ՝ *Եւ արդ նախ խնդրեսցուք, թէ զինչ է թուականն (214): Զի բնութիւն բանին անմարմին է, այլ ըստ արհեստին բերման, զոր բացատրեսցուք բազում կերպիւ (215): Բայց նախ ասասցուք զհասարակաբարն և ապա զյատկաբարն (216): Եւ զայս օրինակաւ բացայայտեսցուք, քանզի թուականն իմաստասէրն ի մատունան և կամ դրոշմեալ ի քարտի (194):*

Երրորդ դեմքով գործածվելիս II ապառնին դրվում է նպատակի և պայմանի պարագա երկրորդական նախադասություններում և աշխարհաբար թարգմանվում ըղձական կամ պայմանական եղանակների ապառնիներով և *թող* վերաբերականով:

II ապառնին սակավ գործածությամբ հանդիպում է երկրորդ դեմքով և դրվում է

⁷ Նույն տեղում, էջ 347:

հատկապես պայմանի պարագա երկրորդական նախադասություններում: Օրինակներ՝ *Եւ թէ բիր-բիր ամաց տացես զմի-մի թիւ մինչ ամենայն սպառեսցի*, սակայն և այնպէս *ոչ կարացես* գտանել զսկիզբն հեռաւորութեան (220): Այլ զգալի օրինակի կարօտանայ, զի *տեսցէ աջօք և ապա մտօքն իմանալ կարացցէ* (225): Մերկացուցին զհնքեանս ի լուսոյն իւրեանց, զի *ծածկեսցեն* զմերկութիւն Արարչին իւրեանց (201): Հինգերորդ՝ զի *տեսցուք և իմացուք* թէ արտաքին սրահն երկնից այսպէս է զարդարուն (236):

Իբրև արգելական ապառնի՝ ժխտական ըղձականի իմաստով, գործածական են նաև I, և II ապառնիները: Ինչպէս՝ *Ձի եղիցի ի սպասաւորութիւն իւր պատշաճաւոր և մի գտցի ի գործ սպասաւորութեան* (244): ... Նոյնպէս և ի վախճան կատարածի աշխարհիս բոլոր և կատարեալ եղիցի և այլ *մի նուագեսցի* (244):

Բուն և հորդորական հրամայականները սույն աշխատանքում չենք քննում, որովհետև դրանք երկրորդական կիրառություններով, իբրև այլ ժամանակի արտահայտիչներ, հանդես չեն գալիս: Դրիմեցու «Ի խնդիրս հասարակաց օգտի» և «Մեկնութիւն տումարի» աշխատանքներում սակավ են հորդորական հրամայականով բայաձևերը: Ասենք, որ առաջին աշխատանքը կառուցված է հարց ու պատասխանի տեսքով, իսկ երկրորդ աշխատանքը նվիրված է տումարի տեսության հարցերին:

Թեև Հակոբ Դրիմեցին փորձել է պահպանել գրաբարի բայական համակարգը, սակայն նրա «Մեկնութիւն տումարի» երկում կան *կու* և *պիտի* մասնիկներով սահմանական և հարկադրական եղանակների բայաձևեր: Ինչպէս՝ *Եւ այս թիւ մի աւելի կուգայ*, և *թէ վասն է՞ր* (225): Վասն այն յորժամ *կուչորեքստկենք* յարաց Լ. Էն մինչև ի Յայտնութիւն, նա զնահանջն ի ՊԿԴ. *կուցուցանէ*, և թուականս ՊԿԵ. է (225): ...*Ձի կրկնակն երբ երկու լինի, որպէս հոռի և եօթներեակն՝ մէկ, նա՛ հոռի, որ ի չորեքշաբթի պիտի մտանէ*, նա ի երկուշաբթի *պիտի գայ* (249): Եւ ի ՉԽԹ. *թուէն ի վեր ՌՆԿ. ամնահանջն ի ֆարտ թիւն պիտի գայ*, և նահանջի առաջին ամն ի գոյգն (226):

Հանդիպել ենք վաղակատար ներկայի կիրառության մեկ օրինակի. *Ձայս երկու մտօք իմաԲ. մէկ՝ ըստ արարչութեան Ջատկին և երկու՝ ըստ մեր թուականիս, որ ի հինգշաբթի օր են դրել* (229):

Ժամանակի գրական լեզվի ազդեցությամբ բուն հրամայականի ձևում բառավերջի ձայնավորից հետո ավելանում է *յ*: Այսպիսի մեկ օրինակ կա. ...*Նա ի կիրակի պիտի գայ*, և *զայլն ըստ կարգի առաւելութեան կրկնակացն իմա՛յ* (229):

Ինչպէս նկատում ենք, XIV-XV դդ. գրաբարի համակարգում բայական ձևերի փոփոխությունները (թեև Դրիմեցու երկում դրանք սակավաթիվ են) հին գրական հայերենի զարգացման ընթացքում նկատվող ձևաբանական տեղաշարժերի արդյունք են: